

RECENZJE

SEMINARE
t. 40 * 2019, nr 3, s. 229-241

Współczesne wyzwania teologii pastoralnej, red. R. Chałupniak, J. Kostorz, Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego UO, Opole 2016, ss. 206. ISBN: 978-83-63950-79-8.

W roku 2016 w serii: *Opolska Biblioteka Teologiczna* na Uniwersytecie Opolskim, jako tom 157, ukazała się książka pod redakcją księdza Radosława Chałupniaka i księdza Jerzego Kostorza, zatytułowana *Współczesne wyzwania teologii pastoralnej*. Ten tom jest poświęcony ks. prof. dr. hab. Józefowi Mikołajcowi, wykładowcy teologii pastoralnej, dlatego na stronicach od 199 do 202 zamieszczony jest jego biogram i bibliografia naukowa.

Papież Franciszek na temat niektórych wyzwań współczesnego świata pisze: „Ludzkość przeżywa w tym momencie historyczny przełom, który możemy dostrzec w postępie dokonującym się na różnych polach. Trzeba pochwalić sukcesy przyczyniające się do poprawy warunków życia, na przykład w zakresie zdrowia, edukacji i komunikacji. Nie możemy jednak zapominać, że większość mężczyzn i kobiet w naszych czasach żyje codziennie w niedostatku, rodzącym fatalne konsekwencje. Powiększają się niektóre patologie. Lęk i rozpacz opanowują serce wielu osób, nawet w tak zwanych krajach bogatych. Często gaśnie radość życia, wzrasta brak szacunku i przemoc, nierówność społeczna staje się coraz bardziej oczywista. Trzeba walczyć, aby żyć i to często żyć bez dostatecznego poszanowania swej godności. Ta epokowa zmiana została spowodowana olbrzymimi skokami, które co do jakości, ilości, szybkości i nagromadzenia dokonują się w postępie nauki, w innowacjach technologicznych oraz w ich szybkim zastosowaniu w przyrodzie i w życiu. Żyjemy w epoce wiedzy i informacji, które stanowią źródło nowych form władzy bardzo często anonimowej” (Franciszek, *Adhortacja apostolska „Evangelii gaudium”*, nr 52).

W obliczu tych zagadnień konieczne jest podjęcie owych wyzwań w obszarze współczesnej teologii pastoralnej, która ma na celu odnowę działań duszpasterskich. Nowe uwarunkowania obligują do reagowania na rozmaite sytuacje i adekwatnego działania, jak również przewidywania i przygotowania się do owych sytuacji. Ciągłe potrzeba poszukiwać nowych, adekwatnych do danej sytuacji, sposobów ewangelizacji i duszpasterstwa. W ten obszar poszukiwań wpisuje się omawiane opracowanie zbiorowe, które jest zbiorem ważnych i aktualnych wątków teologiczno-pastoralnych.

W książce tej znajduje się piętnaście tekstów. Artykuł otwierający, autorstwa księdza Wiesława Przygody, nosi tytuł: *Miłosierni jak ojciec. Teologia i praktyka miłosierdzia chrześcijańskiego*. Jest to tekst dotyczący fundamentalnego znaczenia miłosierdzia, którego przesłanie jest uniwersalne i ponadczasowe. Autor próbuje udzielić odpowiedzi na pytanie o istotę miłosierdzia oraz o sposób, w jaki chrześcijanin może je praktykować w życiu codziennym. Podkreśla znaczenie miłosierdzia jako „kryterium wiarygodności zbawczej działalności Kościoła” (s. 19). Chrześcijanin jest bowiem wezwany do miłosierdzia wobec drugiego człowieka.

W drugim zaś tekście książki ksiądz Jan Kochel omawia współczesne implikacje *Reguły pasterskiej* Grzegorza Wielkiego. Jest to artykuł na podbudowie ważnej szczególnie dla współczesnego duszpasterstwa koncepcji filozofii spotkania, w centrum zainteresowania której jest człowiek i jego relacja z bliźnimi i ze światem w perspektywie odpowiedzialności za innego oraz za samego siebie. Autor podejmuje rzeczową analizę i wyprowadza celową konkluzję dotyczącą konieczności biblijnej animacji duszpasterstwa oraz rozwijania pozytywnego nauczania, posługując się przy tym językiem prostym, zrozumiałym i trafiającym do słuchaczy.

Kolejny artykuł nosi tytuł: *Od eklezjologii pastoralnej do teologii ewangelizacji w ujęciu ks. Franciszka Blachnickiego (1921-1987)*. Autor, ksiądz Bogdan Biela, dokonuje analizy koncepcji teologicz-

nopastoralnej zaprezentowanej przez księdza Franciszka Błachnickiego. Chodzi o istotny współcześnie kontekst poszukiwań zasady życia i działania Kościoła w ujęciu pośrednictwa zbawczego istoty Kościoła jako wspólnoty stanowiącej źródło i zasadę wzrostu życia w Kościele, zgodnie z koncepcją teologii urzeczywistniania się Kościoła *hic et nunc*.

Następny artykuł to: *Współczesne prześladowanie chrześcijan. Studium z zakresu teologii pastoralnej*, autorstwa księdza Bronisława Mierzwińskiego. Autor dokonuje analizy sytuacji chrześcijan w czasach współczesnych w aspekcie prześladowań. Wyprowadza wniosek, że chrześcijanie są obecnie najbardziej prześladowaną wspólnotą religijną na świecie. Zwraca uwagę na potrzebę solidaryzowania się chrześcijan z prześladowanymi, a także podkreśla, że głównym zadaniem wyznawców Chrystusa jest ufne i cierpliwe budowanie cywilizacji miłości.

Kolejny artykuł jest zatytułowany: *Duszpasterstwo w kontekście paradygmatów czasu przełomu*. Ksiądz Robert Biel trafnie wskazuje w nim na trudną sytuację duszpasterstwa postsocjalistycznego. Opiera się w swoich wywodach głównie na opracowaniach niemieckojęzycznych. Autor uzasadnia jednocześnie możliwość wykorzystania tych nowych uwarunkowań społeczno-kulturowych do głoszenia Ewangelii, odwołując się do idei „dziedzińca pogan”, na którą wskazywał Benedykt XVI. Chodzi zatem o perspektywę otwarcia się Kościoła na tych, którzy jeszcze nie znają Chrystusa, określających siebie jako niewierzących, agnostyków czy ateistów.

W kolejnym artykule ojciec Marek Fiałkowski przedstawia wybrane zagadnienia dotyczące formacji ludzkiej katolików świeckich. Autor zwraca uwagę na kształtowanie postawy dialogu, wychowanie do miłości i wychowanie moralne. Są to bowiem niezbędne składniki całego procesu formacji ludzkiej. Natomiast ksiądz Jan Kazimierz Przybyłowski podejmuje temat *Funkcji ludzkiej w misji pastoralnej Kościoła*. Owa funkcja ludzka polega na ciągłym odkrywaniu miłości w prawdzie, która jednocześnie służy wolności.

Ksiądz Konrad Głombik prezentuje zagadnienie *Związku wiary i sakramentu małżeństwa jako problemu teologicznego i duszpasterskiego*. Wskazuje na istotę tego dość szczegółowego zagadnienia teologicznego. Wynikiem owego związku jest łaska sakramentalna, moc, aby wieść życie zgodnie z Bożym nakazem. Autor omawia problemy dotyczące wiary osób zawierających sakrament małżeństwa, a także wyprowadza implikacje duszpasterskie.

Działania pastoralne o charakterze profilaktycznym, stanowiące istotne wsparcie dla małżeństw i rodzin, opisuje ksiądz Paweł Landwójtowicz w tekście *Duszpasterstwo rodzin w perspektywie wybranych działań profilaktycznych*. Kolejny Autor, ksiądz Paweł Brudek, w tekście zatytułowanym: *Religijność małżonków o różnym stopniu zadowolenia ze związku. Implikacje psychologiczno-pastoralne*, na podstawie przeprowadzonych badań, próbuje udzielić odpowiedzi na pytanie: „Czy i jak osoby o odmiennym poziomie satysfakcji z małżeństwa różnią się między sobą w zakresie religijności?” (s. 134). W sposób jasny przedstawia wyniki badań, dokonuje weryfikacji hipotez i przeprowadza dyskusję wyników oraz wyprowadza wnioski dla praktyki duszpasterskiej odnośnie kwestii istotnej roli religijności w małżeństwie.

Tekst księdza Edwarda Wasilewskiego *Definicja miłości chrześcijańskiej w przepowiadaniu* dotyczy analizy definicji opracowanej przez księdza profesora Franciszka Drączkowskiego, sformułowanej w oparciu o przekazy biblijno-patrystyczne oraz dokumenty Urzędu Nauczycielskiego Kościoła. Miłość chrześcijańska jest „Bosko-ludzką wspólnotą bytowania, ożywioną świętą Bożą mocą (*dynamis*), zespoloną przez Ducha Świętego z ludzkim pragnieniem dobra i piękna, prowadzącą przez upodobnienie do Chrystusa ku pełnemu zjednoczeniu z Bogiem w Trójcy Jedynym” (s. 149). Autor artykułu ukazuje podjętą analizę w aspekcie szeroko rozumianego przepowiadania w kontekście wezwania do „trwania w Chrystusie”.

Kolejny tekst, autorstwa księdza Jerzego Kistorza, jest zatytułowany *Pastoralny wymiar sportu*. Autor wskazuje w nim na przykłady możliwości wykorzystania sportu jako współczesnego, dobrego i skutecznego narzędzia pastoralnego. Zwraca jednocześnie uwagę na istotne miejsce sportu w procesie nowej ewangelizacji.

Ksiądz Andrzej Anderwald w tekście *Ku teologii starości* zwraca uwagę na wartość osób starszych w społeczeństwie. Wartość ta nie jest uzależniona od jego kondycji fizycznej, posiadanych dóbr materialnych czy pozycji społecznej. Człowiek jest stworzony na obraz i podobieństwo Boga, stąd

wynika jego godność. Życie ludzkie jest cenne samo w sobie i człowiekowi należy się szacunek na każdym etapie jego rozwoju.

Kolejny tekst to: *Namaszczenie chorych w zgromadzeniu wiernych w duszpasterskiej posłudze parafialnej*. Ksiądz Waldemar Musiał zwraca uwagę na niebezpieczeństwo banalizacji tego sakramentu, a także podkreśla konieczność kierowania się autentycznym nauczaniem Kościoła odnośnie do udzielania tego sakramentu, aby nie dochodziło w tym względzie do nadużyć.

Ksiądz Mateusz Buczma w zamykającym książkę tekście *Chrzest w Duchu Świętym w doświadczeniu pastoralnym ruchów katolickich diecezji opolskiej* wyjaśnia określenie «chrzest w Duchu Świętym». Podejmuje to zagadnienie w aspekcie historycznym i teologicznym, a także jego perspektywę pastoralną w diecezji opolskiej.

Podsumowując całość omawianej pracy zbiorowej, należy stwierdzić, że treści w niej zawarte są bardzo aktualne, dotyczą bowiem istotnych zagadnień teologicznopastoralnych czasów współczesnych. W książce podkreślane jest istotne znaczenie duszpasterstwa. Zawiera ona elementy sytuacji chrześcijan w czasach współczesnych, a także podejmowane działania o charakterze pastoralnym. Poszczególne teksty składają do pogłębionej refleksji nad tymi wyzwaniem w Polsce.

Całość opracowania uzmysławia potrzebę odnowy duszpasterstwa oraz pogłębionej refleksji teologicznej. Warto zatem zapoznać się z tym zbiorem różnych wyzwań teologicznopastoralnych, przemyśleć zawarte w nim treści i przenieść na grunt duszpasterstwa. Omawiana książka może służyć pomocą w refleksji naukowej, ale jej adresatami mogą być również duszpasterze, katecheci, studenci teologii, a także ci wszyscy, którzy są zainteresowani lub aktualnie zaangażowani w działalność o charakterze pastoralnym czy w organizowanie takiej działalności.

Dariusz Adamczyk

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

ORCID ID: 0000-0002-3083-559X

<http://doi.org/10.21852/sem.2019.3.19>

Ewa Józwiak, *Sachsowie. Polacy z wyboru*, Wieluńskie Towarzystwo Naukowe, Wieluń 2017, ss. 241.

Omawiana pozycja jest wydaną drukiem rozprawą doktorską Ewy Józwiak przedstawiającą rezultaty badań w dwóch ważnych obszarach. Po pierwsze, jest próbą syntezy historii rodziny Sachsów, z której wywodziły się cztery pokolenia pastorów pełniących posługę m.in. w Warszawie, Wieluniu, Wierzbołowie, Tomaszowie Mazowieckim, Łodzi, Turku, Szczytnie oraz Kaliszu. Ich przodek, będący z zawodu sukiennikiem, miał się osiedlić na ziemiach polskich w drugiej połowie XVIII wieku. Praca ukazuje również szeroko tło historyczne, m.in. procesy polonizacyjne w poszczególnych okresach historii naszego kraju, którym podlegali osiedleńcy będący rolnikami lub rzemieślnikami (w większości wyznania ewangelickiego). Szczególnie miejsce w pracy zajmują relacje polsko-niemieckie oraz przedstawienie terenów pogranicza kultur (np. kwestia polskości Mazurów).

Cezurą historyczną są lata 1800-1977, tj. rok narodzin ks. Samuela Sachsa oraz śmierć ostatniego przedstawiciela tej rodziny, ks. Jerzego. Trzeba w tym miejscu nadmienić, że ks. Jerzy Sachs był dziadkiem Autorki, zatem stanęło przed nią niełatwe zadanie konfrontacji przekazów rodzinnych ze źródłami historycznymi.

Opracowanie wpisuje się w nurt polskiej historiografii poświęconej protestantyzmowi przed 1939 rokiem, w tym podkreślającej bardzo pozytywny przykład integracji kulturowej, narodowej oraz ekonomicznej głównie ewangelików pochodzenia niemieckiego, którzy przybyli na ziemie polskie w XVIII i XIX wieku. Można mnożyć przykłady rodziny, których pierwsi przedstawiciele wykonywali pospolite zawody, a poprzez swą ciężką pracę w kolejnych pokoleniach dochodzili niekiedy do znacznych fortun. Również z tych rodzin często wywodzili się duchowni ewangelicy. Nawiązanie relacji ze społeczeństwem polskim nie oznaczało wyparcia się przeszłości, lecz pielęgnowali oni tradycję rodzinną, która stała się ważnym elementem ich tożsamości. Intensywność procesów poloni-

zacyjnych zależała od wielu czynników: miejsca zamieszkania, poziomu wykształcenia oraz stanu majątkowego. Najszybciej zachodziła ona wśród wykształconych warstw miejskich.

W okresie XX wieku rodziny ewangelickie postawione zostały wiele razy przed trudnymi wyborami. Najpierw w trakcie I wojny światowej, kiedy carat zwrócił się przeciwko obywatelom Cesarstwa Rosyjskiego i dawnego Królestwa Polskiego, którzy byli niemieckiego pochodzenia. Później, w okresie II wojny światowej okupant niemiecki wymagał od nich zanegowania aktu polonizacji i opowiedzenia się przeciwko swojej ojczyźnie. Aż wreszcie, w okresie PRL, władze, prowadząc antyniemiecką politykę, nie chciały uznać, że potomkowie dawnych osadników, wraz z ludnością pogranicza, opowiadają się za pozostaniem w obrębie narodu polskiego i zmuszały ich nawet do emigracji do któregoś z krajów niemieckich.

Zasadnicza struktura publikacji obejmuje: *Przedmowę* autorstwa prof. Karola Karskiego (s. 9-11), *Wprowadzenie* (s. 13-17), cztery rozdziały tematyczne (s. 19-204), *Wnioski* (s. 205-209), streszczenia w języku niemieckim i angielskim (s. 211-220) oraz *Wykaz źródeł i literatury* (s. 221-241). Na tylnej okładce znalazły się ponadto fragmenty recenzji autorstwa prof. K. Karskiego oraz prof. Tadeusza J. Zielińskiego.

W rozdziale I Autorka nakreśliła dzieje Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w okresie 1800-1977 (w tym jego sytuację prawną oraz relacje z innymi Kościołami protestanckimi), osadnictwo niemieckie na ziemiach polskich, stosunki państwo – Kościół. Szczególnie istotne jest przedstawienie ułatwień dawanych przez władze państwowe oraz pozytywnego stosunku duchowieństwa lub ziemiaństwa do przybyszów. Autorka opisała ponadto szczegółowo burzliwe dzieje ewangelików pod okupacją nazistowską oraz w okresie komunizmu (trzeba zaznaczyć, że przywołano niedawne odkrycie dotyczące okoliczności śmierci i miejsca pochówku ks. bp. Juliusza Burschego, które ogłoszono oficjalnie w październiku 2017 roku. W trakcie uroczystości 500-lecia reformacji w kościele ewangelicko-augsburskim pw. Świętej Trójcy w Warszawie; tym samym, recenzowana praca być może jest pierwszym opracowaniem naukowym zawierającym tę informację, s. 42).

Rozdział II poświęcony został sprawom narodowościowym w Kościele luterańskim w okresie XIX i XX wieku, w tym relacjom na linii Niemcy – Polacy oraz polskiej świadomości narodowej na Mazurach i udziałowi ewangelików w tym procesie (szczególnie działalności ks. Burschego). Ostatnie zagadnienie ukazuje trudności wobec akceptacji określonej tożsamości narodowej i religijnej wśród ludności Ziemi Północnych po 1945 roku w trakcie szczególnie wrogiej polityki władz komunistycznych.

Trzeci rozdział poświęcono omówieniu zjawiska identyfikacji narodowej oraz socjologicznej możliwości jej zmiany, w tym czynników temu sprzyjających – polonizacji, awansowi społecznemu oraz wykształceniu. Autorka przywołuje przykład studiów teologicznych na Uniwersytecie Dorpackim oraz na Wydziale Teologii Ewangelickiej Uniwersytetu Warszawskiego, w tym polskich korporacji akademickich, np. „Polonii”.

Tematem przewodnim rozdziału IV były sylwetki czterech duchownych: ks. Samuela Bogumiła Sachsa (1800-1849, s. 95-111), ks. Adolfa Sachsa (1839-1896, s. 112-124), ks. Leona Jana Sachsa (1877-1947, s. 124-155) i ks. Jerzego Sachsa (1911-1977, s. 155-204). Autorka zwróciła szczególną uwagę na następujące zagadnienia: pochodzenie, wykształcenie teologiczne, rodzinę, miejsca posługi duchownej, umieściła też podsumowanie. Powyższe biografie dostarczają bardzo ciekawych informacji odnośnie do otoczenia pastorów oraz dziejów ich parafii w danym okresie. Mówią np. o udziale ks. J. Sachsa w działaniach Armii Krajowej oraz jego późniejszym prześladowaniu przez Urząd Bezpieczeństwa.

W zamieszczonym na końcu książki wykazie źródeł i opracowań uwzględniono zbiory szeregu archiwów państwowych – zarówno centralnych, jak i ich lokalnych oddziałów (m.in. Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Akt Nowych, Instytutu Pamięi Narodowej); archiwaliów Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego i jego parafii (Olsztyna, Warszawy, Wielunia i Zgierza), Muzeum Rzemiosła Tkackiego w Turku, Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie (akta warszawskiej parafii ewangelicko-reformowanej), Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego oraz Eesti Ajaloo Arhiiv (EAA) w Tartu (d. Dorpat, Estonia). Nie można nie wspomnieć o opracowaniu zbiorów prywatnych: rodziny Burschów oraz Sachsów (archiwum Autorki). Podstawę źródłową uzupełniają liczne dokumenty drukowane, m.in. dokumentacja rządowa i wojewódzka z pierwszych lat po II wojnie światowej, listy, ustawy oraz dekrety (XIX i XX w.). Autorka wykorzystała również

pokażną bazę opracowań poświęconych historii polskiego protestantyzmu (ok. 230 pozycji), w tym wiele wydanych niedawno. Trzeba zaznaczyć, że w wykazie opracowań znalazły się również artykuły opublikowane przed 1939 rokiem (np. w „Zwiastunie Ewangelicznym”, „Jedności” i „Głosie Ewangelickim”; s. 236). Wykorzystano również wiele źródeł internetowych (m.in. stron parafialnych, organizacji i stowarzyszeń, stron regionalnych oraz uczelni wyższych), a daty wejścia (lata 2011-2014) wskazują na okres przygotowania rozprawy doktorskiej. W pracy zabrakło niestety spisów fotografii, indeksów geograficznych oraz osobowych. Trzeba podkreślić, że wykonanie ich sprawia, że czytelnik o wiele łatwiej jest w stanie wyszukać potrzebne mu informacje.

Tytułem podsumowania należy stwierdzić, że, wykorzystując obszerną podstawę źródłową i bibliograficzną, Autorka zrealizowała z powodzeniem i w ciekawy sposób zamierzone cele badawcze, a omawiana przeze mnie pozycja jest źródłem wielu cennych informacji nieznanych dotychczas w literaturze przedmiotu. Należy również pochwalić dużą staranność od strony edytorskiej, bardzo czytelny układ pracy, przystępny język oraz ogromną ilość czarno-białych fotografii dobrej jakości, które niosą ze sobą sporą wartość merytoryczną. Pochwalić trzeba również odpowiednio dobrany kontrast, który sprawia, że fotografie są bardzo czytelne. Należy uznać, że praca poświęcona rodzinie Sachsów jest cennym źródłem informacji na temat historii polskiego protestantyzmu i otwiera pole do dalszych badań naukowych.

Grzegorz Michalak

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

ORCID ID: 0000-0003-2497-0792

<http://doi.org/10.21852/sem.2019.3.20>

Małgorzata H. Kowalczyk, Małgorzata Fopka-Kowalczyk, Krzysztof Rubacha, *Uwarunkowania i wielopłaszczyznowość badań nad resocjalizacją. Podstawy teoretyczne i metodologiczne*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2017, ss. 239, ISBN 978-83-231-3698-9.

Recenzowana praca składa się z trzech rozdziałów dotyczących patologii społecznych (rozdział 1), metodologicznych parametrów pedagogiki resocjalizacyjnej (rozdział 2) oraz wieloaspektowych możliwości diagnozy pedagogicznej (rozdział 3). Publikacja stanowi pierwszą pozycję wpisującą się w zaplanowany cykl wydawniczy pracowników naukowych Katedry Opieki, Profilaktyki i Resocjalizacji Wydziału Nauk Pedagogicznych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Z uwagi na bogactwo treści oraz aspektów przez nią poruszanych, niniejsza recenzja przyjmuje charakter opisowy ze szczególnym wskazaniem na zalety omawianej publikacji.

Rozdział 1 autorstwa Małgorzaty H. Kowalczyk pt. *Patologia społeczna – próba wyjaśnienia istoty problemu* dotyczy dyskusji nad etymologicznym zakresem znaczenia dwóch pojęć: patologii i dewiacji, co – jak podkreśliła Autorka – stanowi główny cel rozdziału oraz jest „próbą wyjaśnienia związków i różnic pomiędzy wskazanymi pojęciami oraz roli, jaką zachowania patologiczne i zjawiska z obszaru dewiacji mogą odgrywać w społeczeństwie (s. 15). W podrozdziale zatytułowanym *Norma a patologia* Autorka podjęła dyskusję nad relatywnym znaczeniem tychże pojęć w kontekście kulturowym, czasowym oraz ewolucji społeczeństwa. Odniosła się do interpretacji pojęcia patologii społecznej w kontekście naruszania norm prawnych. Zaakcentowała fakt, że nie każde zachowanie patologiczne narusza normy prawne.

W podrozdziale pt. *Pojęcie patologii społecznej* Autorka zaprezentowała wyczerpujący zagadnienie opis pojęcia patologii społecznej. Opis ten rozpoczęła od prezentacji znaczeń terminologicznych różnie prezentowanych w literaturze. Trafnie odwołała się do stanowiska prezentowanego przez m.in. Adama Podgóreckiego, Brunona Hołysta, Jerzego Jasińskiego oraz Andrzeja Gaberle’a. Autorka w przejrzysty dla czytelnika sposób odniosła się do opisu cech definicji zachowań społecznie patologicznych, do których zaliczyła: zachowania jednostek, destruktywny charakter, niezgodność

danego zachowania z powszechnie uznawanymi w danym kręgu kulturowym wartościami (s. 22-23). W podrozdziale zatytułowanym *Patologia społeczna a dewiacja społeczna* Autorka trafnie odniosła się do opisu różnic między tymi pojęciami wynikającymi z ich etymologii. Ciekawym fragmentem rozdziału jest odniesienie się Autorki do cech dewiacji pozytywnej, nakreślenie kryteriów definiowania zjawiska dewiacji oraz roli reakcji społecznej w procesie stygmatyzacji jednostki. W części tekstu dotyczącej roli zachowań patologicznych i dewiacyjnych w społeczeństwie Autorka zwróciła się w kierunku omówienia stanowiska reprezentowanego przez Erika Eriksona i Émile'a Durkheima dotyczących funkcji i roli tychże zachowań w stabilizacji i destabilizacji społeczeństwa. Odwołała się również do stanowiska Stanley'a Cohena dotyczącego etapów paniki moralnej sterowanej medialnie (s. 40), co czytelnik szczególnie doceni w odniesieniu do obecnych wydarzeń na świecie przedstawianych w mass mediach.

W podrozdziale dotyczącym *Źródeł zachowań patologicznych w teoriach* Autorka w sposób klarowny dla czytelnika odwołała się do trzech nurtów teoretycznych istotnie różniących się między sobą w kwestii upatrywanych przyczyn powstawania zachowań patologicznych w społeczeństwie. Do tychże nurtów Autorka zaliczyła nurt pozytywistyczny, antynaturalistyczny oraz neoklasyczny. W sposób wysoce przejrzysty i zrozumiały dla potencjalnego czytelnika Autorka zwróciła się ku przedstawieniu koncepcji odwołujących się do przyczyn zachowań dewiacyjnych, podkreślając znaczenie zaburzeń biochemicznych, uszkodzeń lub schorzeń ośrodkowego układu nerwowego oraz związków między osobowością psychopatyczną i antyspołeczną a zachowaniami patologicznymi. W obszarze opisu nurtu pozytywistycznego odniosła się do omówienia teorii socjologicznych (teorii Hansa Eysencka, teorii strukturalnej Roberta Mertona, ogólnej teorii napięcia Roberta Agnew, teorii podkultur Alberta Cohena, Richarda Andrew Clowarda, Lloyd'a E. Ohina, teorii Travaisa Hirschiego, teorii dryfu Davida Matzy oraz teorii zróżnicowanych powiązań Edwarda Hordina Sutherlanda). W obrębie nurtu antynaturalistycznego Autorka naświetliła teorie koncentrujące się na relacjach społecznych wobec zachowań dewiacyjnych, uznając je za zasadniczą ich przyczynę. W tej części tekstu wyeksplikowała teorię George'a Herberta Meada, Edwarda Lemerta, Howarda Beckera oraz Edwina Schura.

W podrozdziale zatytułowanym *Resocjalizacja i profilaktyka jako praktyka pedagogiczna w przeciwdziałaniu zachowaniom z obszaru patologii społecznej* Autorka zdefiniowała pojęcie resocjalizacji oraz wychowania resocjalizującego. W obrębie rozumienia procesu resocjalizacji Autorka objaśniła różne aspekty rozumienia tegoż procesu, co uznać należy za ważny aspekt teoretyczny, zwłaszcza dla studentów pedagogiki resocjalizacyjnej. Pozostając w obszarze wielozakresowego ujęcia pojęcia resocjalizacji, Autorka odniosła się do pojęcia resocjalizacji rozumianej jako: modyfikacja zachowań, zmiana społecznej przynależności, przebudowa emocjonalna, wrastanie w kulturę zaspakajanie potrzeb, repersonalizacja, kształtowanie prawidłowych postaw społecznych, „nawrócenie” na wartości wyższego rzędu, reintegracja społeczna oraz jako autoresocjalizacja. Zdefiniowała również pojęcie resocjalizacji penitencjarnej, które – jak podkreśliła Autorka – nie jest wykorzystywane przez polski system penitencjarny. Odwołując się do stanowiska Lesława Pytki, Autorka omówiła również rozwój idei abolicjonistycznej łączącej się z wypracowaniem różnych stanowisk uzasadniających rozwiązana wolnościowe oraz ewolucję resocjalizacji (od podejścia restrykcyjnego do permissywnego akcentującego autonomię wychowanka). Dalszą część tekstu poświęciła opisowi modelu restrykcyjnego oraz permissywnego, kładąc nacisk na ich opis, zastosowanie i cechy. Cały rozdział wieńcząc rozważania oscylujące wokół zagadnień *profilaktyki* (jej obszarów, przedmiotu, definicji, tradycyjnej kwalifikacji). Nie zabrakło również odniesienia się do popularnej w ostatnich latach profilaktyki uniwersalnej, selektywnej oraz wskazującej.

Reasumując omawiany rozdział 1, należy wskazać, że tekst ten jest wyrazem ogromnego kunsztu pisarskiego Autorki. Przede wszystkim, pomimo przekazu znacznej teoretycznej wiedzy z zakresu patologii i dewiacji, odznacza się on prostotą i klarownością przedstawionych w nim wywodów, co oznacza, że zarówno student pierwszego jak i piątego roku nie napotka problemów w jego zrozumieniu i interpretacji.

Rozdział 2 autorstwa Krzysztofa Rubachy pt. *Metodologiczne parametry pedagogiki resocjalizacyjnej* zawiera analizę metodologicznych podstaw pedagogiki resocjalizacyjnej jako nauki społecznej, jak również odnosi się do podstawowych parametrów metodologicznych uwzględniających

strategie badań, rodzaje wyjaśnień, typy i schematy badań, metody zbierania danych, ich analizy, a także dobór próbki (s. 111).

W podrozdziale pierwszym zatytułowanym *Konceptualizacja systemu pojęciowego pedagogiki resocjalizacyjnej* Autor omówił takie pojęcia jak: resocjalizacja, wychowanie resocjalizacyjne, profilaktyka, czynniki patologii społecznej, patologia społeczna, system norm społecznych oraz system prawny. Jak wskazał, „schemat powiązań pomiędzy pojęciami pokazuje możliwe dynamizmy działania całego systemu, których wyeksplikowanie było warunkiem koniecznym do dokonania opisu parametrów metodologicznych pedagogiki resocjalizacyjnej” (s. 118). Autor w obrębie powyższego wywodu odniósł się do wyszczególnienia czynników intrapsychicznych, czynników kulturowo-społecznych, mechanizmów powstania zachowania dewiacyjnego oraz wyróżnienia ogólnej kategorii patologii społecznych. W kolejnych częściach rozdziału Autor zaprezentował istotę wyjaśnienia deterministycznego, statystycznego, teologicznego, indeterministycznego oraz aksjologicznego, podkreślając ich znaczenie oraz zastosowanie w pedagogice resocjalizacyjnej; omówił strategie badawcze stosowane w obszarze pedagogiki resocjalizacyjnej z uwzględnieniem strategii nomotetycznej oraz idiograficznej, akcentując możliwości ich zastosowania w obszarze zainteresowań pedagogiki resocjalizacyjnej. W odniesieniu do typów badań stosowanych w obszarze pedagogiki resocjalizacyjnej Autor zwrócił uwagę na potencjał stosowanych zarówno badań teoretycznych (eksploracyjnych, weryfikacyjnych), jak i praktycznych (diagnostycznych) i płynące z nich korzyści oraz wskazał na potencjał ich obustronnej współpracy. Podkreślił użyteczność badań oceniających skierowanych ku praktyce resocjalizacyjnej i profilaktycznej analizujących efekty tych procesów.

W dalszej części tekstu czytelnik zapoznawany jest ze schematami badań pedagogiki resocjalizacyjnej, których omówienie Autor rozpoczął od wyjaśnienia terminologicznego oraz szczegółowo odniósł się do prezentacji istoty każdego rodzaju schematu, tj. eksperymentalnego, porównawczego, korelacyjnego, etnograficznego, studium przypadku oraz schematu historycznego. Jak podkreślił Autor, przeprowadzona analiza tychże schematów badań pokrywa całą mapę systemu pojęciowego pedagogiki resocjalizacyjnej, co oznacza, że powinny być one w systematycznym użyciu badawczym (s. 139). W ostatnim podrozdziale Autor w sposób czytelny i skondensowany omówił metody badań społecznych pedagogiki resocjalizacyjnej, odnosząc się do opisu metod zbierania danych ilościowych (testowanie, obserwowanie, ankietowanie) oraz jakościowych (poszukiwanie źródeł wtórnych, obserwowanie etnograficzne, prowadzenie wywiadów). W krótkim zarysie odwołał się również do możliwości stosowania metod analizy danych statystycznych i doboru osób badanych, co traktować można jako krótki wstęp do obszernej analizy stosowanych w naukach społecznych statystycznych podstaw analizy zgromadzonego materiału empirycznego.

Małgorzata Fopka-Kowalczyk podkreśliła, że celem rozdziału trzeciego *Wieloaspektowe możliwości diagnozy pedagogicznej* jest zaprezentowanie podstawowych informacji dotyczących diagnozy oraz diagnozy pedagogicznej. Autorka wskazała, że wchodzi o scharakteryzowanie zagadnienia diagnozy, poznania diagnostycznego jako takiego oraz przedstawienie wybranych metod i technik stosowanych w procesie diagnostycznym na gruncie pedagogiki (s. 152). W podrozdziale pierwszym zatytułowanym *Diagnoza w naukach społecznych* odniosła się do etymologicznego pochodzenia słowa diagnoza oraz jego zdefiniowania rozumianego jako umiejętność rozpoznawania na podstawie analizy badanego problemu i jego objawów.

W celu krótkiego scharakteryzowania rozwoju diagnozy w naukach społecznych, Autorka odwołała się do stanowisk takich autorów jak Mary Ellen Richmond, Elżbieta Lisowska, Adam Podgórecki oraz Józef Koziellecki. Nie zabrakło również odwołania do różnych form diagnozy występujących w naukach społecznych, i tu zwłaszcza odwołała się do diagnozy medycznej, pielęgnacyjnej, socjologicznej i ekonomicznej. W dalszej części tekstu dotyczącym diagnozy w pedagogice Autorka odniosła się do prezentacji stanowiska M. R. Richmond, podkreślając znaczenie wywiadu oraz informacji pochodzących z rozmów z osobami z poza rodziny stanowiącymi kontekst funkcjonowania osoby. Odwołała się również do stanowiska Janusza Korczaka, koncentrującego rozważania na potrzeby analizy i interpretacji sytuacji wychowanków w domu dziecka. W tym stanowisku podstawowe znaczenie miała obserwacja zachowań dziecka oraz naturalny eksperyment. Autorka scharakteryzowała również zasady, jakimi powinna kierować się diagnoza według J. Korczaka. W celu

wieloaspektowego zrozumienia celu, przedmiotu oraz roli diagnozy w pedagogice odwołała się do stanowiska Heleny Radlińskiej, Aleksandra Kamińskiego, Natali Han-Iglewcz, Stefana Ziemskiego, Edwarda Mazurkiewicza, Stanisława Palki, Wincentego Okonia, Marty Guzik-Tkacz, Ewy Jarosz i Ewy Wysockiej oraz Aleksandra Siedleczka. W dalszej części tekstu Autorka odniosła się do terminów związanych z diagnozą, które w sposób czytelny i przejrzysty scharakteryzowała. Są terminy takie jak: diagnozowanie pedagogiczne, badanie diagnostyczne, poznanie diagnostyczne. procedura diagnostyczna oraz diagnozowanie. Przedstawiła również charakterystykę etapów czynności diagnostycznych koncentrujących się na opisie, ocenie oraz konkluzji.

W części tekstu dotyczącym typów i rodzajów diagnoz w pedagogice Autorka opisała klasyfikację diagnoz pedagogicznych, dokonując podziału na ich kategorie, rodzaje, typy i odmiany. W odniesieniu do opisu rodzajów diagnoz charakteryzowała diagnozę poznawczą, diagnozę decyzyjną, postdiagnozę, diagnozę indywidualnego przypadku oraz diagnozę środowiskową. Dokonując charakterystyki typów diagnoz, Autorka odwołała się do stanowiska Bolesława Niemierko, który wyróżnia dwa typy diagnoz: diagnozę unormowaną oraz diagnozę nieformalną. W celu całościowego opisu istniejących typów diagnoz Autorka opisała diagnozę ilościową, diagnozę jakościową, porównawczą i rozwiniętą. Powołała się również na stanowisko Andrzeja Siemianowskiego i jego typologii aspektów diagnozy rozwiniętej. Rozważania kończy opis diagnozy w znaczeniu szerszym i węższym.

Kolejną część recenzowanej pracy stanowi opis klasyfikacji cech diagnozy pedagogicznej, gdzie Autorka odwołała się do koncepcji Stefana Ziemskiego, który dokonał klasyfikacji cech niezbędnych do przygotowania dobrej i niekrzywdzącej badanych diagnozy. Obszerną część recenzowanego rozdziału stanowi podrozdział dotyczący metod i technik badawczych w diagnozie pedagogicznej, w którym Autorka rozpoczęła od zdefiniowania dwóch ważnych pojęć: metody diagnozy oraz techniki diagnozy, aby dalej odnieść się do rodzajów badań diagnostycznych ze względu na kryterium różnorodności metod oraz technik badawczych. W dalszej części tekstu Autorka odniosła się do prezentacji definicji cech oraz rodzajów najczęściej wykorzystywanych technik w diagnozie pedagogicznej. Do tychże technik Autorka zaliczyła obserwację, wywiad, metody socjometryczne, analizę dokumentów i wytworów własnych osoby badanej oraz kwestionariusze i testy.

Kolejną część tekstu stanowią rozważania na temat błędów diagnostycznych i etyki w procesie diagnozy. Autorka podkreśliła w niej cechy dobrej diagnozy oraz znaczenie kompetencji społecznych diagnosty oraz jego postawy kompetencji interpersonalnych i zachowań etycznych i umiejętności. W związku z faktem, że literatura odnosząca się do zasad etycznych oraz kompetencji społecznych w procesie diagnostycznym podkreśla wartość posiadanej wiedzy na temat błędów diagnostycznych, których świadomość pozwala na uniknięcie podstawowych błędów w relacji z badanymi, Autorka dokonała analizy takich błędów, powołując się na stanowisko m.in. Lisowskiej, Guzik-Tkacz oraz Ziemskiego. Końcowe rozważania Autorka poświęciła diagnozie w resocjalizacji jako przykładzie specyficznej diagnozy zachowań patologicznych. W podrozdziale tym zaakcentowała ważność rozumienia diagnostyki i diagnozy resocjalizacyjnej, przedmiotu i funkcji diagnozy w resocjalizacji oraz wymiarów diagnozy resocjalizacyjnej. Odwołała się do interdyscyplinarnej i behawioralnej diagnozy resocjalizacyjnej, podkreślając ich przedmiot, jak również zaprezentowała model diagnozy redukcyjnej i penitencjarnej Andrzeja Lewickiego oraz model diagnozy według Jadwigi Sikory.

Recenzowaną pozycję cechuje przede wszystkim aktualność prezentowanych treści. Stanowi cenną pozycję charakteryzującą się wnikliwym i rzetelnym podejściem do przedstawianych zagadnień. Z uwagi na fakt, iż recenzowana praca stanowi teoretyczne studium oscylujące wokół zagadnień z obszaru resocjalizacji, warto podkreślić, iż cechuje ją przede wszystkim jasność i klarowność prezentowanych treści, przez co czytelnik nie powinien mieć większych problemów ze zrozumieniem i interpretacją omawianych zagadnień.

W mojej ocenie publikacja lokuje się na wysokim poziomie merytorycznym, posiada bowiem charakter interdyscyplinarny, co oznacza, iż nie tylko studenci pedagogiki resocjalizacyjnej, ale również innych kierunków nauk społecznych odnajdą cenne treści wzbogacające wiedzę z zakresu patologii społecznych, badań nad nieprzystosowaniem społecznym oraz diagnozy pedagogicznej. Szczególną zaletą tejże pozycji jest jej usystematyzowana budowa. Na uwagę zasługuje fakt, że Autorzy zawsze starają się przejść od definicji poprzez istotę omawianego zjawiska, aż po jego cechy,

przyczyny, skutki, rodzaje oraz formy. Jest to bardzo ważne, a praca zasługuje dzięki temu na miano podręcznika akademickiego, zwłaszcza dla studentów kierunków pedagogicznych. Szczególna wartość recenzowanej pracy zawiera się w umiejętnym połączeniu treści dotyczących kontekstu teoretycznego i działań praktycznych.

Reasumując, można stwierdzić, iż recenzowana pozycja odznacza się wysokimi walorami naukowymi i w pełni zasługuje na możliwość przedstawienia zawartych w niej treści możliwie najszerszemu gronu specjalistów z zakresu nauk społecznych.

Marcin B. Jurczyk

Polski Uniwersytet Na Obczyźnie w Londynie

ORCID ID: 0000-0003-0099-4730

<https://doi.org/10.21852/sem.2019.3.21>

Marcin Majewski, *Pięcioksiąg odczytany na nowo. Przesłanie autora kapłańskiego (P) i jego wpływ na powstanie Pięcioksięgu*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II, Kraków 2018, ss. 394, ISBN: 978-83-7438-651-7.

Monografia składa się z siedmiu rozdziałów, poprzedzonych *Wstępem* i zwieńczonych *Zakończeniem*. We wstępie autor, po krótkim wprowadzeniu ogólnym, definiuje rozumienie pojęcia „dokument kapłański”, po czym bardzo syntetycznie przedstawia raczej pytania pod adresem stanu badań niż relację z nich. Wydaje się, że owa lapidarność *status questionis* wynika z suponowanego, metodologicznego założenia autora, iż właściwa prezentacja *status questionis* będzie następowała sukcesywnie, w miarę rozwoju właściwego tekstu książki. Po przedstawieniu celu pracy, tj. zamiaru wykazania, że kreatywność teologiczną, którą tradycyjnie przypisuje się źródłu J (Jahwiście), należy przypisać w dużej mierze autorowi kapłańskiemu, i wskazaniu zamiaru przedstawienia propozycji „nowego rozumienia i nowego odczytania samego materiału kapłańskiego” (s. 12), M. Majewski charakteryzuje strukturę swojej pracy. Po przedstawieniu głównej tezy, czyli przekonania o podrzędnej roli porządku kreacji w dokumencie kapłańskim, charakteryzuje metodę pracy. Deklaracja stosowania diachronicznych, tradycyjnych metod egzegetycznych, pozwala na szukanie znaczeń tekstu, a nie promuje nadawania znaczeń tekstowi. Efekty diachronii, czyli wyróżniony podstawowy materiał kapłański (P), mają być poddane analizom synchronicznym.

W rozdziale I autor relacjonuje dotychczasową historię badań problematyki autorstwa i kompozycji Pięcioksięgu. Tworzy w ten sposób topos architektoniczny, w którym kładzie podstawę pod późniejsze analizy. Tekst tego rozdziału ilustruje poszukiwania przez badaczy nowego paradygmatu dla badań nad Pięcioksięgiem. Trafnie dostrzega w nich zasadnicze zwroty, przekładanie akcentów, propozycje nowatorskie i modyfikujące powroty do wcześniejszych rozwiązań. Zaprezentowany materiał z przeglądu badań, zwłaszcza tych najbardziej aktualnych, Majewski plastycznie układa w trzy kręgi badawcze: amerykański, europejski i izraelski, których założenia, paradygmaty i metodologia, jak dotąd są, jego zdaniem, źródłem nieusuwalnych różnic. Takie przedstawienie jest szczególnie ważne dla zyskania wiedzy syntetycznej. Rozdział zwieńczony jest poszukiwaniem miejsca i roli dla źródła kapłańskiego w nowym paradygmacie. Majewski konkluduje, że „P okazuje się być nie tylko twórcą płodnym i ważnym, ale autorem odpowiedzialnym być może za zasadnicze koncepcje teologiczne Tory” (s. 53). Ten pogląd autor będzie starał się w kolejnych rozdziałach konsekwentnie utrzymywać, rozwijać i uzasadniać.

Rozdział II Majewski poświęca pokazaniu zasadniczych cech pisma kapłańskiego. Wśród nich wymienia schematyzm, a w nim formę literacką rozkaz – wypełnienie, oraz ezoteryzm języka P. Ezoteryzm tworzyć mają tematy w teologii kapłańskiej, spośród których ulokowany jest m.in. związek teologiczny pomiędzy poematem o stworzeniu świata (Rdz 1) a budową sanktuarium Jhwh na pustyni (Wj 25-40). Charakteryzując to zagadnienie, autor wskazuje w P na redukcjonizm jakościowy i psychologiczny, prowadzący do skonkretyzowania idei. Zjawisko to wyraża się poprzez używanie formuł, powtórzeń

i symetrii. W wielu miejscach Majewski odwołuje się do różnych rodzajów relacyjności, co wynikać ma z jednej z tez tej książki. Jest nią postulat silniejszego, niż się na ogół przyjmuje, związku P z literaturą mezopotamską. P swój dyskurs prowadzi zatem równoległe i w owocnym dialogu z tą literaturą. Majewski zauważa tutaj relacyjność, którą określa mianem intratekstualności. Intratekstualność, według niego, wskazuje na technikę wewnątrztekstowych powiązań i autoreferencji do własnych materiałów poprzez cytaty, aluzje, używanie tych samych formuł. Jeśli jednak intratekstualność ulokować ściśle w zakresie badań intertekstualnych, to późniejsze badania synchroniczne, o ile zawierałyby elementy analizy intertekstualnej, pomogłyby wydobyć subtelności relacyjne. Jak widać, istnieje dość dużo argumentów, wskazanych przez samego autora, za ewentualnym rozważeniem intertekstualności jako – obok innych – jednej z metod interpretacji tekstów kapłańskich. Konkluzja rozdziału wyraża przekonanie, że P tworzy narrację, celowo korzystając z wzorców wschodnich oraz z motywów i obrazów literatury biblijnej i pozabiblijnej. Wyjaśniając etiologiczny charakter pisma kapłańskiego, Majewski używa dość radykalnych stwierdzeń o fikcyjności idealnej społeczności wokół przybytku, fikcyjności miast lewickich czy utopijności norm roku szabatowego i jubileuszowego. Zabieg kapłański miałby być tylko formą „pamięci” i autoryzacji kapłańskiego statusu społecznego. Czy taki radykalizm jest uzasadniony? Tym bardziej, że autor pisze, że P tworzy realistyczny program religijny dla swojej wspólnoty? Ten fragment książki jest ciekawy, inspirowany i wyraża oryginalną myśl autora. Rodzi jednak także pytania o zasadność niektórych twierdzeń.

Rozdział III rozpoczyna korpus analityczny pracy, kontynuowany w rozdziałach IV, V i VI. Dochodzi tu do połączenia dotychczasowych ustaleń w zakresie warstwy kapłańskiej (P) w Pięcioksięgu i zaprezentowanej syntezy tematów kapłańskich, z synchroniczną analizą zasadniczych dla przekazu kapłańskiego motywów: Boga, człowieka w świecie, świętości, sanktuarium i szabat. Motywy te składają się na kapłański świat teologii, antropologii i kosmologii. W interpretacji Rdz 1 Majewski zadaje klasyczne pytanie o rodzaj literacki i przeprowadza finezyjną analizę semantyczno-strukturalną. Dochodzi do wniosku, że nie jest to zwykła poezja, ale ekspozycja narracyjno-poetycka, „proza o podniesionym rejestrze” (s. 113). Powstaje pytanie, czy Rdz 1 jest diametralnie inny (strukturalnie i rodzajowo) od pozostałych tekstów kapłańskich? Może ma jakiegoś szczególnego autora (w ramach autorstwa P)? Odwołując się do najnowszej literatury, autor stwierdza jedynie, że w odniesieniu do stylu kompozycji kapłańskich jest jeszcze wiele do zrobienia. Ważną konkluzją, już istniejącą we wcześniejszej literaturze przedmiotu, jest to, że jedną z kluczowych idei P jest idea rozdzielenia i porządkowania przez określanie granic. Opis teologii został zminimalizowany do etapów objawienia się Boga, prezentacji Boga jako tabu (opis chwały Jhwh) i braku antropomorfizacji. Efektem jest „niesobowość” Boga, którego reprezentantem na ziemi jest człowiek. Sugestywne jest tutaj odnośnienie się przez Majewskiego do staro-wschodnich, literackich, niematerialnych idei ikonicznych. Właściwym miejscem przebywania Boga ma być cały świat. To stwierdzenie wydaje się *clou* procesu charakteryzacji celów autora kapłańskiego przez autora publikacji. Przemawiać ma za tym idea modelu przybytku, odwzorowującego stworzenie, oraz świat jako sanktuarium Jhwh. Także ikoniczny charakter ma świętowanie szabat stworzenia. W rozumieniu kapłańskim świat jest kosmicznym sanktuarium, a triada: stworzenie, szabat i świątynia, to jedna rzeczywistość w trzech odsłonach.

Rozdział IV to analiza tekstów P, prezentujących świat jako świątynię Jhwh. Potop jest efektem skażenia i zepsucia porządku natury, a zatem degeneracji wszelkiego życia, nie tylko ludzkiego. Arka staje się *locus* zamieszkania i Bożej obecności, sanktuarium Boga. Jest ona łącznikiem między światem-świątynią a namiotem-świątynią. Jednocześnie potop nosi charakter powrotu przez Boga do pierwotnego stanu chaosu, z którego wyprowadzone zostaje nowe stworzenie z jednej rodziny sprawiedliwego Noego, czyniąc z niego nowego Adama, nowy obraz pierwszego człowieka. Według Majewskiego, P kolejny raz okazuje się być tutaj „ważnym studentem literatury mezopotamskiej”. Potop nosi cechy antykreacji, co autor uzasadnia, analizując teksty Rdz i Wj i przytaczając obficie specyficzną terminologię P. Bóg jawić się ma tutaj jako antykreator, wręcz destruktor, który nie naprawia stworzenia, ale kreuje nowy porządek. Jednocześnie ustanawia nowe przymierze z całym stworzeniem, jednostronne przymierze wieczne z jego wiecznymi prawami.

W rozdziale V autor identyfikuje materiał P w historii patriarchów, trafnie wskazując w historii Abrahama zmiany w stosunku do materiału nP. W historii Jakuba podkreśla oczyszczenie przez P tego materiału z niechlubnych elementów w jego dziejach. W historii Józefa wiodące, według autora,

są aramejskie rodowody matriarchiń. Dysonans występuje jednak wobec stwierdzenia Majewskiego, że „w P brak jest historii Józefa” (s. 249). Kapłańskie opowiadanie o patriarchach wiązać ma ich „ekumeniczny charakter” (s. 203). Określenie to, bez bliższego wyjaśnienia jego rozumienia, wprowadza czytelnika w zakłopotanie, także dlatego, że o znaku obrzezania w przymierzu z Abrahamem pisze jako o pretekście do wyrażenia uniwersalistycznej i ekumenicznej postawy P. Różnorakie znaczenie obrzezania Majewski konkluduje jako uniwersalny, cielesny i nieusuwalny identyfikator adresatów boskiego przymierza. W ten sposób P dokonywać ma teologizacji uniwersalnego rytu, czyniąc z niego znak przymierza. Uniwersalizm P wyrażać ma się w odniesieniu przymierza z Abrahamem do „ludzi i wybranych plemion” (s. 230), inaczej niż w materiale nP, ograniczającym przymierze do Izraela. Twierdzenia te autor dokumentuje analizą tekstów, dokonując porównań z tekstami nP. O ile jednak uniwersalizm może być tutaj zrozumiały, o tyle owa „ekumeniczność” sprawia trudność. Na końcu rozdziału Majewski wraca do pytania postawionego w rozdziale I – o autora teologicznej syntezy dziejów. Czy jest nim tradycja kapłańska? Czy istniał jednak proto-kapłański Pięcioksiąg? Autor odpowiada jedynie, odwołując się do sformułowania o ograniczonej tezie: „P był pierwszym, który w literackiej formie przedstawił dzieje patriarchów i exodusu jako spójną historię zbawienia” (s. 245).

Rozdział VI kontynuuje analizę tekstów, w konwencji chronologii dziejów zbawienia w P. Majewski zwieńcza topos architektoniczny tematyką Wyjścia, sanktuarium i obecności Boga. Ustanowienie kultu i kapłaństwa, z ich organizacją i normatywnością, stanowi apogeum zamierzeń autora kapłańskiego. Płodność Izraela w Egipcie staje się realizacją kapłańskiej obietnicy błogosławieństwa, płynącej ze stworzenia i przymierza z Abrahamem. W wydarzeniach egipskich Mojżesz pełni rolę medium, wypromowana zaś zostaje osoba Aarona. Okoliczności Wyjścia, a zwłaszcza plągi, sugerują powrót do obrazu pierwotnego chaosu i wyrażają antykreację. Pokonanie chaosu ma wskazywać na kapłański przekaz o pokonaniu sił natury i pokazaniu Jhwh jako władcy odwracającego chaos. Z tego aktu kreacyjnego wynurza się Izrael jako efekt nowego stworzenia. Tematyka przyszłego sanktuarium jest już prostą konsekwencją połączenia stworzenia, noachickiego przymierza z nowym stworzeniem i sanktuarium. Jest realizacją uniwersalistycznego zamieszkania Boga w świecie, poprzez wędrowne sanktuarium i namiot spotkania. Finalnym dziełem stwórczym jest zamieszkanie Boga w domu Bożym, czyli wspólnocie Izraela, praktykującej kult i realizującej świętość wspólnoty. Rozdział znakomicie udokumentowany, z logicznymi konsekwencjami analiz prowadzonych w rozdziałach poprzedzających.

Rozdział VII jest syntetycznym podsumowaniem dotychczasowej treści. Większość materiału stanowi prezentację literatury w sporze o datację P oraz objaśnianie podeportacyjnych realiów wspólnoty Izraela w ojczyźnie i w diasporze, zwłaszcza konfliktów wewnętrznych między grupami tworzącej się nowej fazy religii. Majewski jest zdania, że jako czas powstania-kompozycji P wskazać należy okres perski. Promuje też indywidualne autorstwo P, jakkolwiek je rozumieć. Kapłański obraz Boga ma być rodzajem demokratyzacji mezopotamskiej ideologii królewskiej, a ludzkość jako całość zyskuje status wcześniej zarezerwowany dla władcy.

Godny podkreślenia jest obszerny zbiór bibliografii (ponad 850 pozycji), którą autor w pracy posługuje się wprawnie, ze znanstwem i z naukowym wyczuciem. Są to opracowania reprezentatywne dla prezentowanej problematyki, niektóre prawdziwie monumentalne.

Książka M. Majewskiego jest istotną i ważną pozycją, stanowiącą dostrzegalną przez bibliistów osiągnięcie naukowe. W sposób twórczy i inspirujący podejmuje dyskutowaną kwestię określenia materiału kapłańskiego w Pięcioksięgu, pokazuje teologiczne cele P i wskazuje na pragmatykę autora kapłańskiego w podeportacyjnych realiach restauracji społeczności Izraela. Publikację tę polecić należy badającym kwestię formacji tekstów biblijnych, jak również wykładowcom akademickim.

Judyta Krajewska i Anna Głusiuk, *Epidemie Księgi I i III Hipokratesa oraz w greckiej i rzymskiej historiografii od starożytności do wczesnego średniowiecza*, Wydawnictwo Naukowe UKSW, Warszawa 2016, ss. 205.

Dzieła z zakresu medycyny starożytnej w niewielkim zakresie doczekały się tłumaczenia na język polski. Książka Judyty Krajewskiej i Anny Głusiuk *Epidemie Księgi I i III Hipokratesa oraz w greckiej i rzymskiej historiografii od starożytności do wczesnego średniowiecza* jest jedną z niewielu na naszym rynku księgarskim, które podejmują tematykę związaną z historią medycyny, która wykorzystuje do tego celu oryginalne teksty starożytne. Omawiana książka dotyczy epidemii, które dziesiątkowały ludzkość na terenach starożytnej Grecji oraz zachodnich i wschodnich terenach Imperium Rzymskiego do wczesnego średniowiecza.

Książka jest podzielona na dwie części. W pierwszej, wprowadzającej, przedstawione są prawdopodobnie wszystkie wspomniane w medycznej i niemedycznej literaturze greckiej i rzymskiej epidemie do wczesnego średniowiecza. Przez pryzmat omawianych epidemii, czytelnik ma okazję poznać wielu pisarzy tworzących swoje dzieła już w VI w. przed Chr. aż do VIII w. po Chr. Są wśród nich między innymi: poeci, medycy, pisarze pogańscy i wczesnochrześcijańscy. Pozwala to czytelnikowi patrzeć na epidemie w kontekście różnic czasowych i światopoglądowych.

Jeden z podrozdziałów książki jest dedykowany epidemii z czasów wojny peloponeskiej, nazwanej plagą ateńską. Warto się lepiej przyrzeć temu podrozdziałowi, który jest esencją niniejszej pracy, gdyż pokazuje, jak wiele dyscyplin naukowych musi współpracować, aby w takich badaniach dociekać prawdy. Żadna epidemia w dziejach świata nie wywołała tak wielu, nie tylko naukowych dyskusji. Włączając się w wielonarodowościową dyskusję, Autorki starają się przeprowadzić analizę i na jej podstawie podjąć próbę postawienia diagnozy dla plagi ateńskiej. Przy porównaniu starożytnych chorób z ich prawdopodobnie dzisiejszymi odpowiednikami Autorki dołączyły obszernie przypisy, lecz niestety przypadłości mniej znane nie doczekały się w książce wyjaśnienia i czytelnik jest zdany na to, by próbować samodzielnie szukać o nich informacji. Poza tym podrozdział ten pokazuje znikomość materiałów źródłowych, które mogą być wykorzystane przez badaczy tematu. Innym problemem, z którym musiały się zmierzyć Autorki, jest również niejednoznaczność opisów sporządzonych przez ówczesnych świadków epidemii. Współczesnemu badaczowi trudno jednoznacznie stwierdzić, czy była to choroba, która dziś już nie występuje, czy były to dwie, bądź więcej, choroby, które mogły zaatakować jednocześnie. Być może jeszcze inną przyczyną była nieprawidłowa interpretacja symptomów choroby u pacjenta. Nawet odkrycie fragmentów szkieletów ofiar plagi ateńskiej, jak sądzą archeolodzy, oraz udana próba pobrania miazgi zębowej z zachowanych zębów nie pozwoliły jednoznacznie nazwać choroby odpowiedzialnej za wystąpienie epidemii.

Dруга część książki to przekład na język polski I i III Księgi traktatu *Epidemie* ze zbioru *Corpus Hippocraticum*. Tylko te księgi, już w czasach Galena, w II w. po Chr. były uważane za autentyczne dzieło Hipokratesa. Sam Galen uważał je za autentycznie hipokratyczne, co mocno akcentował w komentarzach do siedmiu ksiąg *Epidemii*, jak również innych tekstów Hipokratesa. Autorki jako pierwsze przetłumaczyły na język polski I i III Księgę Hipokratesa, dając czytelnikowi wgląd w starożytne wersje „kart pacjenta”, które wyjątkowo obrazowo i momentami wręcz drastycznie przedstawiają przebieg chorób w poszczególnych przypadkach.

Pozycja została wzbogacona o bibliografię podzieloną dla przejrzystości na źródła, wydania i tłumaczenia dzieł Hipokratesa, encyklopedie i słowniki, opracowania oraz strony internetowe.

Warto docenić pracę Auterek, które podjęły próbę przedstawienia swoich propozycji na temat terminologii opisywanych chorób. Samo tłumaczenie Księg I i III *Corpus Hippocraticum* jest godne podziwu, ponieważ wymagało skrupulatnej pracy z tekstem greckim oraz słownikami. Na marginesach stron poświęconych tłumaczeniu został umieszczony słowniczek starogrecko-polski, nawiązujący tematycznie do tłumaczonego tekstu wraz z informacją, skąd pochodzi propozycja znaczeniowa konkretnego zwrotu bądź słowa. Jest to prawdopodobnie pierwsza, ewentualnie jedna

z pierwszych, tego typu propozycja w dziele tłumaczonym. Nie dekoncentruje podczas lektury, wręcz przeciwnie, pozwala czytelnikowi chociaż w niewielkim zakresie poznać alfabet i język grecki.

Mankamentem książki jest brak po każdej przetłumaczonej „karcie pacjenta” dodatkowego wyjaśnienia ze strony Auterek, jaka to mogła być choroba, ewentualnie, czy jest jakiś szerszy kontekst danego zachorowania. Mimo że jest to odczuwalny niedosyt informacji, to błędnie on przy dokonaniu, jakim jest pierwsze tłumaczenie obydwu ksiąg na język polski, co warte jest szczególnego podkreślenia.

Podsumowując, książka napisana jest w ciekawy i przystępny dla każdego czytelnika sposób, co powinno zachęcić do lektury nie tylko historyków, historyków medycyny czy lekarzy, ale także wszystkich pasjonatów przeszłości. Prawdopodobnie nie straci nic ze swojej aktualności, dopóki istnieje będzie ludzka cywilizacja i współistniejące wraz z nią bakterie i wirusy odpowiedzialne za występowanie epidemii i pandemii.

Bartosz Beill

Wydział Nauk Historycznych i Społecznych
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

ORCID ID: 0000-0003-4995-1811

<http://doi.org/10.21852/sem.2019.3.23>